

УДК 340.132:342

А. Крижановський,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
ректор Міжнародного гуманітарного університету

ІПОСТАСІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

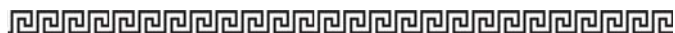
Хвиля сучасних дискусій щодо змін у Конституції України є знаковою в багатьох сенсах. З одного боку, у соціумі та владних сферах стверджується розуміння того, що будь-які значущі трансформації в суспільному бутті повинні здійснюватись у конституційному полі. З іншого боку, і це погано, Конституція України сприймається багатьма як інструмент досягнення актуальних політичних результатів, що досить неоднозначно впливає на конституційний правовий порядок у державі. Формування надійного порядку у сфері дії Конституції України – справа складна й тривала, вимагає системного підходу, добре вивірених, зважених фахівцями та суспільством дій. Внесок теоретичної юриспруденції в цю справу – допомога громадянському суспільству й владі в осягненні складної природи конституційного правового порядку, який саме має відповідати *modus operandi* в цій важливій царині. Тому парадигма людиноцентричності, яка стверджується у вітчизняному конституціоналізмі М.П. Орзіхом і його науковою школою [1; 2; 3], розгортається в різноманітті граней людського буття та сприйняття конституційно-правових феноменів, у тому числі правового порядку у сфері функціонування Конституції України.

Важливою передумовою осягнення цінності конституційного правового порядку для суспільства, людини й держави виступає сприйняття цього феномена як такого, що «виявляє себе» розмаїттям життєвих ситуацій за участю інституцій державної влади, громадянського суспільства, посадових осіб і громадян. Категорія «іпостасі конституційного правового порядку»

відбиває найважливіші сторони буття цього феномена, які характеризують його сприйняття людською свідомістю та значущість для суспільства й особи.

Конституційний правовий порядок виступає як такий осередок правової сфери, у якому, на переконання Г. Гроція, відбувається забезпечення вільного спільного існування індивідів у соціумі, а тому саме конституційний правовий порядок має бути взірцевим втіленням «розумного» стану суспільних відносин у правовій сфері. Будучи змістовним центром правового життя будь-якого суспільства, конституція має розглядатись як такий фундаментальний акт, орієнтація на зміст і форму якого є домінуючим фактором становлення й інституціоналізації всіх інших можливих правових порядків. Умовно кажучи, усе різноманіття галузевих, інституційних та інших правових порядків, що формуються в суспільстві, є своєрідним «розгортанням», розвитком, навіть втіленням головних характеристик конституційного правового порядку в правове життя суспільства.

Правовий порядок, згідно з міркуванням основоположника філософії позитивізму О. Конта, базується на природному соціальному порядку. Усе штучне має спиратись на природне, інакше воно не зможе виконувати своє соціальне призначення. Тому «природність» конституційного правового порядку – це така його іпостась, що властива йому як явищу, похідному від самої природи цивілізованого життя людей у суспільстві, у якому впорядкованість є необхідною й обов'язковою метою та засобом суспільної життєдіяльності. Це дає підстави вважати, що

саме конституційний правовий порядок, який має ґрунтуватись на закріплених конституцією ідеях свободи, рівності й справедливості як властивих природі цивілізованого суспільного буття загальнолюдських правових цінностях, виступає вираженням природно-правового ества цієї складової правової сфери, що транслюється на весь існуючий правовий порядок у суспільстві. Це зумовлює також специфіку конституційно-правової аксіології, яка значною мірою визначається уявленням про природне право.

Конституційний порядок прямо пов'язується з одним із найбільш значових юридичних феноменів сучасності – верховенством права. М.І. Козюбра, який першим у вітчизняній юриспруденції поставив питання про співвідношення принципу верховенства права й правового порядку, акцентує увагу на вирішальному значенні природних, невід'ємних та невідчужуваних прав і свобод людини у її відносинах із владою, розподілі влади, верховенстві Конституції України, принципах правової визначеності, пропорційності, правовій безпеці та захисті довіри, незалежності суду й суддів [4, с. 3–7]. Конституційний правовий порядок отримує таку іпостась від верховенства Конституції України, а головне – від закріплюваних нею засад найвищої цінності людини, гарантій її забезпечення від свавілля державної влади. Тому конституційний правовий порядок має юридичні витоки з правової конституційної законності, що поширюється на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб. Саме тому важливою складовою конституційного правового порядку є сфера, яка складається на підставі правової законності управління. Згідно з нею жоден акт управління не може підмінити своїм регулюванням закон, а будь-яка дія чи повноваження органу управління повинні мати свої підстави саме в законі, тобто відповідати принципу «те, що прямо не дозволено законом, заборонено» [5, с. 59].

Формування концептуальних теоретико-методологічних засад дослідження конституційного правового порядку вимагає також усвідомлення тієї обставини, що він є особливим інституційним утворенням у правовому житті соціуму. Це не лише реальний зріз правової дійсності (як вияв «конституційності» правового регулювання суспільних відносин), а й модель втілення найвищих стандартів свободи, рівності та справедливості в наявній суспільно-правовій практиці. У цьому сенсі конституційний правовий порядок виступає потужним потенціалом впливу на правове життя суспільства, причому не завжди «лінійним». Позитивний вплив конституційного правового порядку на всю правову сферу ґрунтується на його відповідності ідеям верховенства права, принципам свободи, справедливості й формальної рівності. У цьому виражається його глибинна ціннісно-нормативна визначеність: розлад у конституційному правовому порядку завжди має своїм наслідком розлад в усій правовій системі суспільства. Недарма конституційні кризи мають, як правило, тривалі й болючі для суспільства наслідки.

Конституційний порядок є феноменом, що виявляється в різних площинах правової реальності. При цьому в найбільш загальному сенсі можна говорити про існування ще декількох ключових іпостасей конституційного правового порядку. У вузькому розумінні конституційний правовий порядок постає як пов'язаний із конституцією – «згустком» конституційно-правової матерії у вигляді конституційно-правових цінностей і принципів, норм і приписів, а також різноманітних правових актів (документальних і поведінкових) та конституційно-правових відносин суб'єктів конституційного права. З теоретико-правових позицій ідеться про галузевий (конституційно-правовий) вимір правового порядку як важливий елемент у структурі галузевих сегментів правового впорядкування суспільних відносин [6, с. 150].

За такого підходу конституційний правопорядок має розглядатись із по-

зиції його формування на основі норм, принципів і цінностей конституційного права як фундаментальної галузі права. Це відкриває можливість досягнення реального стану правової впорядкованості у відповідній сфері суспільних відносин, умов та факторів формування конституційного правового порядку, форм, засобів і методів ефективного його забезпечення. Дослідження галузевих особливостей конституційного правового порядку може виявити вплив галузевого правового режиму конституційного права на формування правового порядку в цій сфері.

Незважаючи на певні відмінності змісту й форми конституцій різних держав як результату національних правових традицій і національного конституційно-правового розвитку, загальними рисами конституції є визначення засад організації й функціонування державної влади та її співвідношення із суспільством. Отже, у цьому сенсі конституція визначає зміст галузевого правового порядку, що складається в результаті безпосередньої реалізації цінностей, принципів і норм основного закону, що реалізуються на засадах прямої дії конституції. Галузевий зріз конституційного правового порядку є чи не найважливішою складовою системою правого впорядкування суспільної життєдіяльності, оскільки саме державні інституції своєю поведінкою щодо точного й неухильного дотримання та виконання конституції формують наочний приклад для всіх інших суб'єктів права.

Аналіз галузевих правових порядків як методологічна процедура передбачає декілька основних етапів: 1) з'ясування особливостей правової нормативності відповідної галузі права; 2) виявлення специфіки правових цінностей, які утворюють її смислове ядро та транслюють свій зміст на рівень відповідних галузевих правових принципів; 3) з'ясування змісту, форми й шляхів інституціоналізації правового режиму тієї чи іншої галузі права як основи для розгортання правового порядку в індивіду-

альних правозначущих вчинках, актах застосування та інтерпретації права. З позицій теорії сучасного правопорядку конституційний правопорядок (у вузькому сенсі) має розглядатись під таким же кутом зору.

Отже, розгляд конституційного правового порядку як особливого галузевого правового порядку має починатись із його нормативних засад, що постають зі змісту конституційного законодавства. При цьому доцільним є звернення до теорії правової нормативності, сучасні інтерпретації якої поступово відходять від постулатів юридичного позитивізму в бік концепцій соціальної інституціоналізації. Так, у юридичній літературі використовуваним стає поняття нормативної структури [7, с. 7–13]. Поняття нормативної структури має базуватись на розумінні відмінностей між нормою права та правовою нормативністю. Останнє поняття, як справедливо підкреслює Л.І. Заморська, є набагато ширшим, оскільки охоплює не лише норми, а й інші елементи правової дійсності, що стосуються сфери належного [8, с. 46]. Однак коло таких елементів правової нормативності, які при цьому не є нормами в прямому значенні, окреслити доволі складно. Наприклад, у літературі наголошується на тому, що елементами правової нормативності, окрім правових норм, є правові принципи [9, с. 122–139], правові режими [10, с. 317–322], юридичні конструкції [11, с. 114–118] тощо.

Галузевий конституційний правовий порядок із точки зору його нормативності втілює ідеї, закладені в положеннях конституційного законодавства, розкриваючи його зміст. Втілюючи принципи конституційного права, конституційний правовий порядок тим самим спрямовується на розгортання в реальних конституційно-правових відносинах та інститутах основоположних демократичних ідей. Звісно, з позиції галузевої специфіки недоцільним є розгляд конституційного правового порядку лише як стану втілення й реалізації конституційно-правових норм і принци-

пів, адже конституційна законність та конституційний правовий порядок не є тотожними явищами. Конституційну законність із легкістю можна трактувати формалістично, без виходу за межі внутрішньої нормативної структури. Саме така підміна конституційного правового порядку формальною конституційною законністю простежується в рішенні Конституційного Суду України, яким було відновлено чинність Конституції України в редакції 1996 р. [12].

Водночас конституційний правовий порядок, навіть розглянутий у вузькому сенсі, має не лише нормативну, а й ціннісну природу, що зумовлює особливість його розгортання в конституційно-правові режими та функціонує в межах конституціоналізму, що постає як публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини. Змістом цієї системи є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, її функціонування спрямовується на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини [13, с. 17]. Конституційний правопорядок, на наше переконання, є феноменом, однією з найважливіших засад якого є конституціоналізм. Конституційний правовий порядок як специфічний галузевий правопорядок варто розглядати як відносно усталену картину конституційно-правової реальності, що ґрунтується на сформованих у ній цінностях та виявляється як правова передбачуваність, визначеність і впорядкованість конституційно-правових інститутів, функціонування надійних гарантій реалізації прав та інтересів особи, ефективного функціонування інституцій громадянського суспільства й механізмів державної влади.

Водночас конституційний правовий порядок за своєю значущістю й місцем у системі правового впорядкування суспільної життєдіяльності виходить

далеко за межі галузевого різновиду правового порядку. Це визначається не лише провідним місцем конституційного права в системі національного права, а й значущістю сфери суспільних відносин, які регулюються конституційною ціннісно-нормативною системою, та впливом цієї сфери на все правове життя соціуму.

Феномен конституційного правового порядку має підстави пов'язуватись із функціонуванням конституційної держави як такої, у якій не лише формально проголошується та приймається конституція, а й реально забезпечується впорядкування державної влади на конституційних засадах. Конституційною є держава, влада в якій обмежується нормами основного закону та яка діє на засадах розподілу влади, народного суверенітету й верховенства права. З'явившись у суспільно-політичній практиці в процесі ліберально-демократичних революцій XVIII–XIX ст., «класична» конституційна держава мала діяти на засадах визнання конституції основним законом держави (верховенства конституції), а її гарантом – парламенту, який посідає чільне місце в системі розподілу влади. Необхідною ознакою конституційної держави визнавалося також функціонування значною мірою не залежного від центральної влади місцевого самоврядування.

Загальний конституційний правовий порядок формується як результат втілення конституції в принципах, нормах і приписах усіх галузей права країни та в правовій активності суб'єктів права, що виникає на цій основі. У такому сенсі конституційні положення пронизують усю правову матерію суспільства та є конституційним «каркасом» загальносуспільного правового порядку.

Утвердження засад конституційної держави створило передумови проголошення й практичного втілення ідей правової держави, концепції якої є домінуючими в сучасних умовах, хоча очевидно (попри певні відмінності цих теоретичних конструкцій), що правова держава а ргіогі не може бути некон-

ституційною, оскільки права держава є результатом інституціоналізації конституції, її втіленням у конституційно-правовій практиці. Тому категорії конституційного правового порядку органічно постають із концепції як конституційної, так і правової держави. Отже, конституція містить правові засади всієї правової системи суспільства, а тому конституційний правовий порядок пронизує всю систему правового впорядкування суспільної життєдіяльності та в такому аспекті виступає вже як конституційний правовий порядок у широкому розумінні.

Володіючи власним інституціональним статусом у правовому житті суспільства, конституційний правовий порядок являє собою реальний, наявний зріз правової дійсності. Це означає, що конституційний порядок існує «тут і зараз», він може характеризуватись різними станами досконалості, проте в сучасному цивілізованому суспільстві його необхідність і реальність є незаперечними. Це свідчить про притаманність конституційному правовому порядку такої важливої його іпостасі, як наявність. У ситуаціях, коли конституційний правовий порядок порушується або не забезпечується належним чином (саме тоді йому властива нестабільність і слабкість, здатність піддаватись негативному впливу правопорушень, злочинності, неправових тіньових практик, порушень законності органами держави, зловживань владними повноваженнями тощо), розвиток суспільства піддається серйозним загрозам, тому вимагає мобілізації громадянського суспільства й державних інституцій для відновлення конституційного устрою.

Ще одну іпостась конституційного правового порядку складає те, що він є втіленням у суспільно-правовій реальності розвиненої системи конституціоналізму – теорії та практики конституційного життя й розвитку суспільства. Загалом конституційний правовий порядок органічно пов'язується з усією системою конституціоналізму, яка

склалась у суспільстві: з поширеними в ньому конституційними доктринами, ідеями й цінностями, з домінуючими в соціумі конституційно-правовими знаннями, уявленнями, установками, емоціями та почуттями (конституційно-правова свідомість), конституцією як основним законом та іншими конституційно-правовими актами, а також із практикою реалізації конституційного права державними інституціями, громадськими об'єднаннями й громадянами.

Наведені іпостасі конституційного правового порядку як найважливіші компоненти його буття в сучасному суспільстві мають бути предметом наукових досліджень загальнотеоретичної та конституційної юриспруденції, об'єктом уваги всіх інституцій, від яких залежить формування й забезпечення правового впорядкування у сфері конституційних відносин, насамперед органів державної влади та громадянського суспільства.

Ключові слова: верховенство права, конституціоналізм, правовий порядок, конституційний правовий порядок, цінність правового порядку, конституційно-правовий режим.

Статтю присвячено розкриттю питання цінності конституційного правового порядку в контексті людиноцентричного підходу. У такому ракурсі конституційний правовий порядок виявляє себе в різних гранях (іпостасях). Так, конституційна модель правового порядку складає своєрідну матрицю правового життя суспільства. Конституційний правовий порядок транслює на всі інші сфери правового буття концепти верховенства права, конституційної та правової держави, є втіленням розвиненої системи конституціоналізму в правову реальність.

Стаття посвячена раскрытию вопроса ценности конституционного правового порядка в контексте человекоцентристского подхода. В таком ракурсе конституционный

правовий порядок предстає в різних гранях (ипостасях). Так, конституційна модель правового порядку складає своєобразну матрицю правової життя суспільства. Конституційний правовий порядок транслірує на всі інші сфери правової життя суспільства концепти верховенства права, конституційного і правового державства, являється втіленням розвинутої системи конституціоналізму в правову реальність.

This article is intended coverage the value questions of the constitutional legal order in the context of human-centristical approach. In this perspective, the constitutional legal order appears in various facets (manifestations). Thus, the legal order constitutional model is a kind of legal society matrix. Constitutional legal order is transmitted to all other spheres of the community legal life concepts rule of the law, constitutional and legal state, it is the embodiment of the legal reality of the developed system of constitutionalism.

Література

1. Орзих М.Ф. Правопорядок и человек / М.Ф. Орзих // Юридический вестник. – 2002. – № 1. – С. 144–147.
 2. Орзих М.Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : [монография] / М.Ф. Орзих, А.Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – 290 с.
 3. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм : [монографія] / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
 4. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М.І. Козюбра // Наукові записки Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки». – 2007. – Т. 64. – С. 3–7.
 5. Козюбра М.І. Додержання вимог принципу верховенства права як умова забезпечення правопорядку / М.І. Козюбра // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри :

тези Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–14 червня 2008 р.) / за заг. ред. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2008. – С. 59.

6. Крижанівський А.Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія : [монографія] / А.Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2006. – 196 с.

7. Булыгин Е. К проблеме объективности права / Е. Булыгин // Проблемы философии права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2. – С. 7–13.

8. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : [монографія] / Л.І. Заморська. – О. : Фенікс, 2013. – 302 с.

9. Горобець К.В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс : [монографія] / К.В. Горобець. – О. : Фенікс, 2013. – 218 с.

10. Богуцький П.П. Правовий режим: методологічні рівні дослідження / П.П. Богуцький // Право України. – 2013. – № 1–2. – С. 317–322.

11. Мильков А.В. К вопросу о понимании юридических конструкций / А.В. Мильков // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 3. – С. 114–118.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 (Спецвипуск). – Ст. 2597 ; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 77. – Ст. 2597.

13. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / А.Р. Крусян ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О., 2010. – 42 с.

